

Пайда баланстық және есептеуліш болып белшедь Жалпы баланстық пайда мынадан куралады:

- тауарлы енімдерді сатудан тускен пайда
  - тауарлы ешмнщ жатпайтын баска ешмдерден және кызмет керсетуден тҮскен пайда немесе зиян;
  - сатылатыннан тыс операцияларды жоспарлаудан тҮскен пайда немесе зияндар.
- Оған жататындар: айыппулдар, сыйлықтар және т.б.

Пайдала^ан эдебиеттер

1. Грузинов В.П. «Экономика предприятия», М - 2002г.
2. Мешрбеков А.К, Элімбетов К.К «Кэсіпорын экономикасы», Алматы - 2003ж.
3. Шмален Г. «Основы и проблемы экономикм предприятия» М - 1996г.

УДК (ЭОЖ) 316.323 (574)

АДАМ ЭЛЕУЕТІ ДАМУЫН АЙМАЦТЫЩ ДЕЦГЕЙДЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ (АЦТЭБЕ ОБЛЫСЫ МАТЕРИАЛДАРЫНДА)

БЕКБУСИНОВА Г. К

Казакстанныц улттық экономикасының даму ырҒаҒы сощы жылдардаҒы элемдік экономикадаҒы кризистік кубылыстармен байланысты баяу козҒалыста калып отырҒандыҒына карамастан, элемдегі ец жоҒарҒылардың бірі болып табылады. Сонымен катар, еліміз жергілікті жерлердегі экономикалық есуінің белінбеуі мен дамыған аймактардың дамуындаҒы каркынды дифференциациямен байланысты ерекше ой тудырарлық мәселелерді басынан кешіріп отыр. Мунымен адам элеуетінің каркынды дамуы тҮсіндіріледі.

БҮгінгі күні Казакстан Үшін осы байланыстар арасында 60-70-ші жылдардаҒы экономиканың каркынды дамуына карамастан дамыған елдердеп адам элеуетінің даму тенденциясын жоюдаҒы жаҒымсыз жаҒдайлар потенциалдық кауіп тудырып отыр. Ол елдердің кепшілігі емір СҮРУ сапасын маҒыналы тҮРде арттыруда, элеуметпк-демографиялық мәселелерді шешуде, тиімді және ендіріс куралдарының жҮЙесін куруда, жергілікті мекендердегі кедейшіліктің алдын алу мен элеуметлк коҒамның кабаттарҒа белшу санын арттыруда маҒыналы тҮРде айтарлықтай жетютштерге жете алмады. Еліміздің дамышан елдерінің кейбіреулері, элеуметтік баҒдарламаларды кец масштабты тҮРде жүзеге асырып отырған билік органдары Ғана, атап айтсак, білім беру мен денсаулық сақтау аймактары экономикалық есімнің тамырын жаюдаҒы элитаны монополизация жасауда жергілікті шараларҒа карсы турып, кедейшілік масштабын радикальды тҮРде кыскартуҒа кол жеткізді.

Облыста алдыңҒы орында экология мәселесі, халықтың денсаулық жаҒдайы тур, сонымен катар кейбір территорияларда даму бір калыпты емес.

«2010-2020 жылдардаҒы Актебе облысының элеуметтік-экономикалық даму перспективаларында» облыстың даму приоритет (басымдылығы) анықталған, онда облыс индустриясындаҒы мунай ендіру ендірісі мен металл ендірудің алдыңҒы жаҒдайлары анықталған, сонымен катар мунай- химиялық ендіріс пен тҮрлі-тҮсті металургия ендірісінің жаҒдайлары анықталған. Сонымен катар, мунай-газ ендіріс комплексінің жаца орындарын игеру кезделш отыр, ендірістік енімнің келемін еаруде жоспарланып отыр. Осының барлығы облыстық табыс келемінің есуін білдіреді, бірақ бул облыстың экологиялық жаҒдайының керсеткштершщ жаксаруына мүмкіндік бермейді.

Қазіргі уақытта облыс бюджетінен табиғатты қорғау шараларына кептеген қаражаттар бөлінуде. 2010 жылы 148,3 млн.теңге бөлінді, оның ішінде: қатты тұрмыстық қалдықтардың (КТҚ) жаңа полигонының құрылысына -108 млн.теңге жұмсалды, Елек езенінің экологиялық қалыптатылуын сақтау үшін судың санитарлық-экологиялық етілуіне -6,0 млн.теңге, Алға қаласындағы бордан құралған шлам жинақтаушының жаңа жағдайын зерттеуге -4,0 млн.теңге, Ақтебе қаласындағы санитарлық-қорғау зонасын құруға -4,7 млн.теңге жұмсалды. Осы кезеңде табиғатты қорғау шараларына облыстың ірі кәсіпорындардың жеке қаражаттары 8156,1 млн.теңге жұмсалды, оның ішінде ауаны қорғауға -5546,1 млн.теңге, суды қорғауға -1141,9 млн.теңге, қалдықтар мен жерді қорғау бойынша -1468,1 млн.теңге жұмсалып отыр. Экологиялық мәселелерді қаржыландыру Үлесі жыл сайын өсіп отыр. Бұл мәселені шешуге бұл бөлінген қаражаттар жеткіліксіз, оның ішінде бөлінген қаражаттар бөлінген мақсатқа толығымен жұмсалмай отырғандығы байқалып отыр.

Жалпы айта кететін болсақ, облыстың экологиялық мәселелерін шешу үшін қажетті сипаты ең шешілуіне комплексі келуін қажет етеді. Қазіргі кезеңге дейін жүргізілген шаралар жан-жақты сипатта болып отыр, осы мәселеге сәйкес мақсатты бірегейлік жоқ болып отыр.

Экологиялық бағдарлама келесі нақты әдістердің қолданылуын талап етеді:

1. Қоршаған ортаның экологиялық болжау сапасы мен экологиялық саясаттың жүргізілуінің әсерімен оның өзгеру мониторингінің сапасы.

2. Экологиялық болжау, яғни қоршаған ортаны қорғау бойынша бағдарлама мен стратегияны еңдеу және табиғи ресурстарды тиімді пайдалану бағдарламасы мен стратегиясын еңдеу.

3. Экологиялық бағдарламаларды жүргізу.

4. Экологиялық мониторинг пен экологиялық бақылау, бұл бөлінген талаптар заңдылықтарына қоршаған ортаның сәйкес келуі және сәйкес келмеуін белгілеу бойынша қызмет болып табылады.

5. Экологиялық білім бұл- халықты экологиялық ақпараттармен қамтамасыз ету және экологияға қатынасын сапалық өзгеру мақсатымен қоғамдық сапаны құру.

Экологиялық мәселелерді шешудің экономикалық құралдары аса назар аударылады. Олар ең алдымен әдрестік- басқаратын объектіге талаптарды анықтай отырып, олар мынаны ескереді, басқару объектісіне алдына қойған мақсаты да, оларға жетуге тырысуы да саналылығымен негізделеді. Экономикалық әдістердің негізі тұтынудағы артықшылықтарды құру жолымен басқарушы объектілер қызметін ұйымдастырудан құралады. Дамушы елдерде экономикалық рычагтарға әсер етуге кеңірек аударылады. Экономикалық әдістердің ролі табиғат-ты қорғау қызметін ынталандырушы басқару механизмдерін құруда қорытындыландырылады және Қоршаған орта мен оның бөлек компоненттерін қажетті жағдайға жету үшін қоғам алатын экономикалық шығындарды азайту жолдарын іздеуден құралады. Экологиялық шешудің экономикалық құралдары санына мыналарды атап көрсетуге болады:

- табиғи ресурстарды пайдалану құнына салық немесе төлем;

- мақсатты пайдаланудан табиғи ресурстардың шығуына компенсациялық төлемдер немесе ендірістік қызметтен туындаған олардың сапасының төмендеуіне компенсациялық төлем;

- қоршаған ортаға ластанушы заттарды шығарғаны үшін салықтар мен төлемдер;

- экологиялық зиянды өнімдерді шығарушы немесе экологиялық қауіпті технологияларды қолданушы кәсіпорындар пайдасынан қосымша салықтар экологиялық шешудің экономикалық құралдарына жатады.

Дамушы елдерде мынадай экономикалық рычагтар мен құралдар қолданылады: Эмиссиялық салықтар мен төлемдер, дәл осы құралдар аймақтық және жергілікті деңгейде қолданылады. Барлық ластанушы өндіріске салық салу жүйесі Германияда, Нидерландияда, Францияда бар.

Ауа мен судың ластануына салық салу жүйесі ете кҮрделі. Ол стандарттарға жету үшін қажетті жалпы ластанудың төмендеуіне әкелетін деңгейде барлық кездер үшін ластану бірлігіне төлемді белгішеуден құралады. Салық жүйесі әкімшілік реттеу жүйесімен салыстырғанда екі негізгі артықшылығы бар. Біріншіден, ынталандыру жүйесінің салышын қамтамасыз ету әректі нәтижесінде ластанудың барлығынан да төмен болуымен әрестеп жағдай туады. Әрбір ластандырушы ластануға белгіленген төлеммен теңестейтінше ластанудың алдын алудың шығындарын ластанудан төмендетуі қажет. Екіншіден, салық жүйесі шығыс ақпараттарының келшілігімен қызмет етеді. Кейбір жағдайда салық ставкасының шамасын белгілеуге болады, нәтижелерші байқауға, сосын оны оптималды деңгейі табылғанша кетеруге немесе төмендетуге болады. Әмсиялық салық, бұл - атмосфераға шығарылуы үшін салық, қатты қалдықтарды орналастыру, су жағалауына қашыртқылары-зиянды экологиялық процесстерді қысқарту немесе алмастыруды қамтамасыз ету, ендірістің бағалы экологиялық технологияларын ендіру, тазарту технологияларын, екінші ресурстарды қайта еңдеу болып табылады. Бірінші этаптағы салықтық қысым әрине дайын енімнің соңғы бағасына да әсері ете зор. Бірақ аталған өзгерістерге фирмалардың үйренуі сураныс пен ұсыныс қатынасы реттеледі және баға бұрысты деңгейде орнықтырылады. Әмсиялық салыққа балама болып кез-келген қалдық кезіне белгіленген төлемдер мен алдын-ала белгіленген деңгейден жоғары болған жағдайда ғана алынатын төлемдер болып табылады. Жапонияда мұндай тәжірибе 1973 жылдан бері қолданылуда.

Ресурстарды пайдалануға салықтар ресурстарды максималды жиынтықты пайдалануды белгілеудің қажеттігі жоқ болғандағы суранысты шектеу үшін қолданылады. Салықты енгізбес бұрын ресурстардың бағасын бұрмалаушы субсидиялар мен басқа да факторларды жою керек, себебі салықтар мен төлемдер олардың нақты құнының көрсетеді. Ресурстарға баға мен жоғары салықтар жоғарғы технологиялар мен татуыну құрылымын ынталандыру керек, бірақ оларды экономикалық дағдырыс болмау үшін ақырындап енгізу керек.

Реттеудің барлық бұл рычақтары аймақтың экологиялық саясатын құруды пайдалану қажеттігі дамушы елдер тәжірибесінде тиімді болып ұсынатын болды.

Ақтөбе облысындағы осындай саясат экологиялық теңдестірілу құруға бағытталған және қоршаған табиғи ортаның сапасын жақсартуға бағытталған, адам дамуы мен халықтың денсаулық жағдайына теріс әсерін қысқартуға бағытталған.

Реттеудің нақты құралдары, біздің ойымызша мыналарға негізделген: атмосфераға зиянды қалдықтардың шығарылуын қысқарту, су ресурстары мен жерлерді дұрыс пайдалану мен сақтау; тұрмыс қалдықтары мен ендірістік қалдықтарын сақтау және өткізу жүйесін жетілдіру.

Белгіленген мақсаттарға жету үшін экологиялық қауіпсіз технологияларды ендіру үшін негізгі ластандырушылар үшін ынталандыру процесі, ластанушы қызметке өте ақы мен салықтарды қоспау, экологиялық қайта бөлуді қолдау құруда жетуге болады. Осы жағдайда табиғи ортаның жағдайының тұрақты мониторингші жүргізу керек және Қоршаған табиғи ортаны ластандырушы кәсіпорындар қызметін бақылауда ұстау керек.

Аннотация

Темпы роста национальной экономики Казахстана, даже несмотря на замедление, проявляющееся последние годы, связанное с кризисными явлениями мировой экономики, являются одними из самых высоких в мире. Вместе с тем страна сталкивается с серьезными проблемами, связанными с неравным распределением результатов экономического роста среди населения и резкой дифференциацией в развитии регионов.

Все рычаги регулирования, зарекомендовавшие себя как эффективные в практике разных стран, необходимо использовать при построении экологической политики региона.

В Актыубинской области такая политика должна быть направлена на восстановление экологического равновесия и улучшение качества окружающей природной среды, с тем, чтобы прекратить ее негативное воздействие на состояние здоровья населения и человеческое развитие. Конкретные инструменты регулирования должны быть, на наш взгляд, сосредоточены на: сокращении вредных выбросов в атмосферу; охране и рациональном использовании земель и водных ресурсов; совершенствовании системы сбора и хранения промышленных и бытовых отходов.

Rates of growth of national economy of Kazakhstan, even despite the delay, shown last years, connected with the crisis phenomena of economic, are one of the highest in the world. At the same time the country faces the serious problems connected with unequal distribution of results of economic growth among the population and sharp differentiation in development of regions.

All levers of the regulation which has proved as effective in practice of the different countries, it is necessary to use at construction of an ecological policy of region.

In the Aktyubinsk area such policy should be directed on restoration of ecological equilibrium and improvement of quality of a surrounding environment to stop its negative influence on a state of health of the population and human development. Concrete tools of regulation should be, in our opinion, are concentrated on: reduction of harmful emissions in atmosphere; protection and rational use of the earths and water resources; perfection of system of gathering and storage of an industrial and household waste.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Перспективы социально-экономического развития Актыубинской области на период 2010-2020 г.г. // По материалам сайта union.kz
2. Отчет об итогах работы органов занятости и социальных программ Актыубинской области за 2010г. и задачах на 2011 год, С.21 // www.union.kz
3. По материалам официального сайта РГП Казахского научно-исследовательского института экологии и климата// http://ecoclimate.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid84
4. Региональная программа по охране окружающей среды Актыубинской области на период 2010-2011 годы // www.nature.kz/strategiya/region/aktobe.htm

ТУРИЗМ САЛАСЫНДА ТАБИГАТТЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТҮРЛЕРІ

АБДУЛЛИНА А.Ф.

Табиғи ресурстарды туризмге мақсатта пайдаланудың тиімді жолдарын іздеуге байланысты жинақталған теориялар мен практикалар жиынтығы - туризмге табиғатты пайдалану облысына жатады. [1, 63]

Туризмдегі табиғатты пайдаланудың негізгі элементі ретінде қарастырылады. Бүгінде туристерді қызықтыратын неғұнәм туристердің саяхатқа жібермейтін ел жоқ деуге болады. Туризмге-рекреациялық ресурстар элементі барлық жерде таралған. Туризмге-рекреациялық ресурстар дегеніміз - туризмге экскурсиялық қызметке және емдеу, спорттық-сауықтыру, танымдық туризмге жарайтын табиғаттың және адамның күшімен салынған объекттер мен қоршаған ортаның қызықтылығы. [2,78] Олардың деңгейі экономикалық теорияға сәйкес суратына қарай анықталады, ол ел ретінде елдің туризм бойынша шығыны мен табысын белгілейді. Бұл, яғни нақты туризм туралы мәліметтер мен оның қызылымы туралы анықтамалар статистикалық мәліметтер арқылы көрсетіледі.